

Ewa Konefał

Okazjonalne słowa we współczesnym rosyjskim tekście prasowym jako zwierciadło "nowych czasów"

Media – Kultura – Komunikacja Społeczna 2, 318-325

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Konefal

OKAZJONALNE SŁOWA WE WSPÓŁCZESNYM ROSYJSKIM TEKŚCIE PRASOWYM JAKO ZWIERCIADŁO „NOWYCH CZASÓW”

Koniec XX wieku i początek obecnego stulecia to okres bardzo intensywnych zmian w zasobie leksykalnym wielu języków, nie wyłączając języka rosyjskiego. Jako jeden z czynników sprzyjających wzbogacaniu zasobu leksykalnego wymienia się demokratyzację, a nawet liberalizację języka [Колесов 1999; Костомаров 1999, Солганик 2004]. Zniesienie cenzury oraz tematów tabu doprowadziło do szeroko rozumianej wolności słowa¹. Język prasowy został wzbogacony nie tylko nowymi słowami, zaspokajającymi potrzeby nazewnicze wynikające z pojawienia się nowych przedmiotów, czynności czy zjawisk, ale również mnóstwem leksyki nacechowanej emocjonalnie, tworzonej na potrzeby jednego, konkretnego tekstu, czyli okazjonalizmami.

Najbogatszym źródłem okazjonalizmów była zawsze literatura piękna i jeżeli były one analizowane, to głównie w kontekście literackim jako neologizmy autorskie. Zdaniem T. Smólkowej, w tekstach literatury pięknej okazjonalizmy pełnią przede wszystkim funkcje estetyczne, w tekstach publicystycznych neologizmy niestabilizowane² – funkcje nominatywne i nominatywno-ekspresywne, różnica jest na tyle istotna, że nie powinna być pomijana. [...] W prasie część neologizmów niestabilizowanych często zaspokaja potrzeby nazewnicze (funkcje nominatywne) i emocjonalne, w literaturze okazjonalizmy mają zwracać uwagę nie tylko na niezwykłość formy, ale także na talent i umiejętności ich twórcy [Smólkowa 2001: 28].

Wybór prasy jako podstawowego materiału, służącego do eksцерpowania nowego, okazjonalnego słownictwa nie był dokonany przypadkowo³. To media masowe, a nie literatura w bardzo dużym stopniu, jak nigdy chyba wcześniej, wpływają na społeczeństwo, kształtują poglądy i leksykę, którą posługuje się przeciętny, średnio wykształcony użytkownik języka. Aby teksty te mogły spełnić właściwą rolę w komunikacji języ-

¹ Przyniosło to także negatywne skutki w postaci pojawienia się na łamach prasowych także licznych wulgaryzmów, co wcześniej było niedopuszczalne.

² Autorka unika stosowania terminu okazjonalizm w odniesieniu do tekstów prasowych.

³ Obserwacje niniejsze dotyczą wysokonakładowych niespecjalistycznych gazet i periodyków rosyjskich m.in. Аргументы и факты, Ведомости, Газета, Деньги, Другой, Еженедельный журнал, Итоги, Огонек, Московский комсомолец, Независимая газета, Новое время, Эксперт.

Okazjonalne słowa we współczesnym rosyjskim tekście prasowym...

kowej, muszą w pewien sposób przyciągnąć uwagę czytelnika. Jednym ze sposobów skoncentrowania uwagi odbiorcy na tekście jest odpowiedni dobór leksyki – okazjonalnej, nietypowej, cechującej się świeżością i wysokim stopniem ekspresji. Szeroki krąg odbiorców tekstów prasowych i rozległa tematyka, w której powoli braknie tematów tabu, pozwala na upowszechnienie pojawiających się w niej okazjonalnych słów.

Na temat nowych i okazjonalnych słów istnieje dosyć obszerna literatura zarówno polska jak i rosyjska [Алаторцева 1999; Александрова 1974; Земская 1972, 1992, 1996, 2004; Костомаров 1999; Лопатин 1973; Лыков 1976; Намитокова 1986; Сенько 1979; Ханпира 1872; Chruścińska 1978; Kudra 1996, 2001; Przybylska 2002; Pstyga 1994; Smólkowa 2000, 2001], jednakże termin okazjonalizm jest używany przez lingwistów w różnych znaczeniach. Podobne kontrowersje dotyczą terminów neologizm i formacja potencjalna. Do dziś nie ma jednoznacznego, przyjętego przez wszystkich badaczy poglądu, jakie słowo należy uznać za okazjonalne.

W niniejszej pracy za okazjonalizmy będą uważane innowacje leksykalne, które:

- są niestabilizowane w systemie językowym, tj. funkcjonują wyłącznie w planie *parole* i mają raczej małe szanse na stabilizację w nim,
- zazwyczaj użyte są jednokrotnie (choć w niektórych przypadkach, biorąc pod uwagę specyfikę tekstu prasowego, mogą się powtarzać),
- pojawiają się tylko w określonym kontekście i ściśle są z nim związane (bez kontekstu czasami trudno jest określić ich znaczenie),
- tworzone są na bazie modeli słowotwórczych o różnym stopniu produktywności, ale głównie modeli mało produktywnych lub nieproduktywnych⁴,
- obok nominatywnej funkcji, pełnią w tekście funkcję ekspresywną.

Okazjonalizmy nie są rejestrowane przez normatywne słowniki języka rosyjskiego, chociaż mogą pojawiać się w słownikach nowych słów⁵ z zamieszczoną adnotacją o ich okazjonalności, jednokrotnym zastosowaniu.

Najczęściej pisze się o okazjonalizmach, jako o nowych formacjach słowotwórczych powstałych na drodze derywacji. Jednakże okazjonalnie mogą być również używane w tekstach publicystycznych zapożyczenia zewnętrzne⁶ (pisane cyrylicą lub coraz częściej w alfabecie łacińskim) i wewnętrzne (wywodzące się z żargonu, słownictwa potocznego, profesjonalnego)⁷.

⁴ Oczywiście to kryterium odnosi się do okazjonalizmów słowotwórczych.

⁵ Są one rejestrowane w seriach *Новое в русской лексике. Словарные материалы 77-84*, ред. Н.З. Котелова, Москва 1980-1989; *Новое в русской лексике. Словарные материалы-90*, ред. Т.Н. Буцева, Санкт-Петербург 2004; *Новое в русской лексике. Словарные материалы-92*, ред. Е.А. Левашов, Санкт-Петербург 2004.

⁶ Za okazjonalne można uważać tylko te zapożyczenia zewnętrzne, które pojawiają się „okazyjnie” w tekście i pełnią w nim funkcję ekspresywną, najczęściej mają swoje synonimy ustabilizowane w systemie językowym.

⁷ Odniesienie tzw. pożyczek wewnętrznych (funkcjonalnych) do okazjonalizmów może być dyskusyjne, ponieważ nie zawsze są to słowa zupełnie nowe dla użytkownika języka. W niniejszej pracy za okazjonalne będą uważane innowacje, nowo powstałe na bazie słów wywodzących się ze słownictwa

Pojawiające się w prasie innowacje leksykalne stanowią przede wszystkim świadectwo możliwości systemu słowotwórczego. Najczęściej spotykane sposoby tworzenia nowych słów to afiksacja (prefiksacja, sufiksacja, prefiksacja połączona z sufiksacją). Inne popularne sposoby tworzenia okazjonalnego słownictwa to różnego rodzaju oryginalne złożenia i zestawienia, abrewiacja, kontaminacja, uniwerbizacja, gra słowna.

Jedną z przyczyn pojawiania się okazjonalnych formacji słownych jest zgodna z duchem nowych epoki tendencja do ekonomii środków językowych. Tendencja ta przejawia się między innymi w tworzeniu coraz większej liczby słów bezsufiksalnych:

Что интересно, люди сами активнейшим образом в этом возвращении участвовали, то есть демонстрировали публичный одобрямс, подпольный неодобрямс, рассказывали анекдоты, привыкали к двойной морали, умилялись застою и сами над собой посмеивались; что ни говори, а анекдот не только отважен, в чем-то он еще и труслив! (Ог, 14.03.2005).

Говорят, Варшава ужасна. Ну или хотя бы просто грязна. И вообще все, как в «совке». И все – поводел (НГ, 4.03.2005).

Зал - один из кремлевских „новостроев” (Ит, 22.04.02)

Przejawem wyżej wymienionej tendencji do skrótu jest także uniwerbizacja, tj. tworzenie słów na bazie związku wyrazowego (rzeczownik + określający go przymiotnik), posiadająca podwójny charakter: formalny i semantyczny [EJO: 620]:

К числу главных страшилок, без которых не обходится ни один разговор об ужасах Средневековья, относятся рассказы об уничтожении ведьм (Деньги, 12.13.2005).

Большое видится на расстоянии: с высоты своей славы, возраста, опыта, патриотического отчаяния Солженицын разглядел в невысоком президенте все то, чего сперва не разглядели «образованцы» (НВ, 14.12.2003).

Nowo utworzony wyraz zastępuje czasami bardziej rozbudowane opisowe wyrażenie:

Анализируя тех, кто пришел — технари, гуманитарии, кризисники, — мы можем узнать, что будет, когда это поколение вырастет (Новая газета, 17.05.2004).

США волевым решением поставили на ее место группу Леваева, объединяющую еврейских диамантеров из Израиля, Бельгии и США (Власть, 26.05.2003)

Eksperymenty ze słowem prowadzą też do powstania różnorodnych zrostów i zestawień, powstałych na bazie grupy rzeczowników lub związków wyrazowych. Widoczna jest przy tym tendencja do tworzenia słów składających się z więcej niż dwóch komponentów [Клушина 2000]:

Моральный и интеллектуальный авторитет-гуру-аятолла (назовите, как хотите) - это все-таки атрибут коллективистского общества, а у нас, кажется,

potocznego, dialektów, socjolektów lub żargonu lub słowa wcześniej nie notowane przez rosyjskie słowniki żargonu i inne słowniki nienormatywnej leksyki.

Okazjonalne słowa we współczesnym rosyjskim tekście prasowym...

впервые со времен Александра Освободителя произошла переориентация на индивидуалистические ценности (Ог, 21.02.2005).

*У меня есть целая коллекция знакомых с двойными именами: Даша, которая по правде Аня; Ваня, который Лева; Оля, которая Женя. Или вот соседка на даче – писательница, очень известная. Такая **Писательница-Про-Жизнь** (НГ, 21.10.2004).*

*В том числе не гнушался батенька и черного. Неповторимый кудесник рекламных слоганов, монстр стратегий, знаток рынков, кризйтор, внедряющий в сознание обывателя мысль разрушительной покупательной силы, копирайтер, эксперт по глубине бренда, агент Блум, человек-агентство, человек-ролик, **человек-биз-борд** (Ог, 15.05.2003).*

Charakterystyczną cechą tekstów prasowych jest występowanie licznych eponimów - wyrazy utworzone od imienia lub nazw własnych, szczególnie nazwisk i skrótów różnych organizacji:

В свое время “смогистов” (“смогисты” - члены неформального литературного объединения СМОГ - Самого Молодого Общества Гениев. - ГАЗЕТА) я именно нашел, навязался (Газета, 26.12.2003).

«Взобравшись на стул, «чинарь» Хармс, член союза поэтов, «великолепным» жестом подняв вверх руку, вооруженную палкой, заявил: «Я в конюшнях и в публичных домах не читаю!» (МК, 1.01.2005).

По сведениям российских “варезников”, накануне спецопераций в группе было не менее четырех россиян (Ведомости, 29.03.02).

Okazjonalizmy bardzo często powstają na drodze kontaminacji, pojawiają się w tekstach jako przejaw gry słownej, dowcipu językowego opartego na walorach brzmieniowych lub graficznych wyrazu:

Но - время лечит, все постепенно успокаивается, и наконец-то будет услышан голос самого „прихватизатора № 1⁸” (НГ, 21.06.02).

Изредка в том или ином конфликте они появлялись в иррегулярных формированиях (например, у партизан-буров во время англо-бурской войны) либо в руках чудаков-аристократов, любителей пострелять по вражеским солдатам (Другой, январь-февраль 2003).

Посему и Набоков натаскивает, как собак, своих англоязычных собеседников на слово «Ло-ли-та» без всяких протяжных «лоу» и учит обходиться без всяких «набковых» и «набаковых» (Ог, 15.05.2003).

***ШашлЫк** - русское национальное блюдо (в отличие от шашлыка с одним «ы», который является национальным блюдом всех 327 наций Кавказа и Закавказья) (Ог, 5.07.2004).*

В Ш-образном здании Президиума ВС среднюю “палочку” сровняли с землей,

⁸ Jest to okazjonalizm, który wprawdzie dość często pojawia się w tekstach publicystycznych, ale wciąż zaskakuje swoją oryginalnością, pełni w tekście funkcję ekspresywną.

а уже весной 1982 года вместо снесенных стен появились новые, того же желтого цвета (Ит, 22.04.02).

Другая изобретательница, школьница Келлиан, видимо, так страдала от орущих одноклассников, что придумала "ш-ш-ш-машину" (Деньги, 24.03.2003).

Okazjonalnie mogą pojawiać się w tekstach prasowych także różnego rodzaju zapożyczenia zewnętrzne i wtręty obcojęzyczne, które są najczęściej przejawem mody językowej (mody na anglicyzmy i amerykanizmy) szczególnie rozpowszechnionej dziś wśród młodzieży rosyjskiej i w tekstach do niej kierowanych. Pojawieniu się tego typu formacji sprzyja zarówno pewien snobizm autorów tekstów prasowych, jak i czasami nieumiejętność wyrażenia myśli w języku ojczystym. Obce słowo jest częściej bardziej zabawne i oryginalne niż rodzimy leksem. Na socjalno-psychologiczne przyczyny pojawiania się w języku rosyjskim licznych zapożyczeń zwraca uwagę Ł. Р. Крысин: „восприятие - всем коллективом говорящих или его частью – иноязычного слова как более престижного (по сравнению с исконным), «ученого», «красиво звучащего» и т.п. [Крысин 2004: 189].

Zapożyczenia zewnętrzne funkcjonują w postaci fonologicznie adaptowanej do alfabetu cyrylickiego lub pisane są alfabetem łacińskim:

Строителей вокруг не было. мороз - градусов двадцать, дорогая «мюзими» Дина Рида грозила вот-вот лопнуть от холода.... (Ог, 27.02.2003).

То, что задумано для забавы, для развлечения, для fun, превращается в испытание – те же полеты самолетом или покупка одежды (НГ, 8.04.2004).

Bardzo często „okazjonalnie” zapożyczane są nie tylko pojedyncze wyrazy, ale całe zwroty obcojęzyczne:

Одни не могут остановиться и выходят с ЭТИМ на сцену, другие довольствуются скромными выступлениями на кладбище: в «датские» дни we san see, как говорится, их в совершенно разных частях Ваганькова, вы слышите их (Ог, 23.01.2003).

Но – это ведь fashion business, вот в чем дело. А fashion business заведомо построен на терроре (НГ, 8.04.2004).

Они поняли, что все эти лозунги just for fun (“просто для развлечения”) на самом деле могут обернуться для них серьезными последствиями (Ведомости, 29.03.02)

Кстати, главная проблема, которая стоит сегодня перед западными финансистами, размышляющими над тем, стоит ли им вкладывать деньги в Россию, как они сами ее называют, bus problem: “Что будет, если 2-й Путин попадет под автобус?” (Ит, 7.12.2004).

Coraz częściej można spotkać hybrydalne zestawienia wyrazowe powstałe z połączenia wyrazu obcego z rodzimym lub wyraz napisany w alfabecie łacińskim z rosyjską końcówką pisaną cyrylicą:

Внутри Warez-групп существует четкая специализация: “поставщики”

Okazjonalne słowa we współczesnym rosyjskim tekście prasowym...

(supplier'ы) достают софт (зачастую до его официального выхода), кракеры взламывают защиту программ, "курьеры" выкладывают "варез" в Сети и распространяют его по всему свету (Ведомости, 29.03.02).

Współczesny tekst prasowy charakteryzuje także mnóstwo okazjonalnych słów nacechowanych emocjonalnie, wywodzących się z języka potocznego, żargonu, dialektów, socjolektów. Wraz z przeniesieniem ich do języka oficjalnego zmienia się ich funkcja z komunikatywnej na ekspresywną [Kudra 2001: 168]:

В то же время продолжалась активная "коммерциализация" старых, оставшихся со времен "революционной вооруженной борьбы" партизанских движений (феномен "наркогерильи" в Колумбии)... (НГ, 14.03.03).

Зато среди московских вайнахов уже ходят слухи, что Масхадова убили так: он-де разговаривал с Рамзаном Кадыровым о сдаче, приехал для переговоров в Толстой-Юрт, федералы перехватили радиообмен и провели спецоперацию (Еж, 9.03.2005).

Это гораздо лучше и удобнее нынешнего общего обычая, когда все хаотически перетекает во все - правоохранители в оборотней, кандидаты в президенты – неведомо во что, спецслужбы в террористов и наоборот, а также диссиденты в мокрушников и наоборот (Экс, 16.02.2004).

Здоровенные такие грудастые румяные девахи в спецодежде улыбаются во всю простецкую физиономию: нравится им, сразу видно, держаться за кирку и лопату, а также за отбойный молоток (НГ, 1.03.2005).

Jak widać na podstawie analizowanego materiału, pojawiające się w tekstach publicystycznych okazjonalne słowa (nie tylko formacje słowotwórcze, ale także pożyczki zewnętrzne i funkcjonalne) czynią tekst wypowiedzi ekspresywnym. Odzwierciedlają one w pewnej mierze i zmiany pozajęzykowe – zmiany w kulturze społeczeństwa rosyjskiego, otwartość na kontakty międzynarodowe i zachwyty nad wszystkim, co obce, a głównie nad zamkniętą wcześniej za żelazną kurtyną kulturą zachodu. Zmiany, jakie zachodzą w kulturze narodu nie mogą nie znaleźć odzwierciedlenia w języku, a zwłaszcza w jego zasobie leksykalnym. Trudno w tej chwili stwierdzić, jaka liczba powstających obecnie na łamach prasowych okazjonalizmów upowszechni się w stopniu umożliwiającym zaistnienie w planie *langue* (biorąc pod uwagę specyfikę tekstów prasowych – takie szanse niektóre z okazjonalnych słów posiadają), a które z nich to efemerydy bez szans na powszechne zaistnienie. Większość z pojawiających się w prasie innowacji ma wprawdzie szanse zaistnieć na szerszą skalę, zwłaszcza okazjonalizmy polityczne, ale tylko w określonym przedziale czasowym, związanym z istnieniem określonej partii, poglądów, zjawisk. Decyzja w tej kwestii zawsze pozostaje w rękach czasu i użytkowników języka, których „smak językowy” czasami może okazać się nieprzewidywalny.

Biorąc pod uwagę fakt, że starsze pokolenie odchodzi, a wchodzi w świat nowe pokolenie, pokolenie internetu, czatów i sms-ów - język ogólny i leksyka prasowa będą poszukiwały nowych sposobów na wyrażenie ekspresji poprzez leksykę i ewoluowały w kierunku zgodnym z „duchem nowej epoki”.

Bibliografia:

Chruścińska K., *O formacjach potencjalnych i okazjonalnych*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, „Prace Językoznawcze” 91, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 69-79.

EJO: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański. Warszawa - Wrocław - Kraków 2003.

Kudra B., *Sposoby powstawania prasowych okazjonalizmów politycznych*. „Poradnik Językowy” 1996, z. 8, s. 35-44.

Kudra B., *Kreatywność leksykalna w dyskursie politycznym polskiej prasy lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Łódź 2001.

Przybylska R., *O najnowszym słownictwie polskim*, „Polonistyka” 2002, nr 9.

Pstyga A., *Nowe słownictwo rosyjskie (struktura formalna i semantyczna rzeczownika)*. Gdańsk 1994.

Smółkowa T., *Nowe słownictwo w prasie*. W: *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa 2000.

Smółkowa T., *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków 2001.

Алаторцева С.И., *Проблемы неологии и русская неография*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Санкт-Петербург 1999.

Александрова О.И., *Неологизмы и окказионализмы*, [w:] *Вопросы русского современного словообразования. лексики и стилистики*, Научные труды Т. 145. Куйбышев 1974, с. 3-9.

Земская Е.А., *Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании*, [w:] *Актуальные проблемы русского словообразования*. Самарканд 1972.

Земская Е.А., *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. Москва 1996.

Земская Е.А., *Словообразование как деятельность*. Москва 1992.

Земская Е.А., *Язык как деятельность*. Москва 2004.

Клушина Н.И., *О модном способе окказионального словообразования*, «Русская речь» №2, 2000, с. 47-50.

Колесов В.В., *Жизнь происходит от слова*. Санкт-Петербург 1999.

Костомаров В.Г., *Языковой вкус эпохи*. Санкт-Петербург 1999.

Крысин Л.П., *Русское слово, свое и чужое*. Москва 2004.

Okazjonalne słowa we współczesnym rosyjskim tekście prasowym...

[Лопатин В.В., *Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования*. Москва 1973.

Лыков А.Г., *Современная русская лексикология (русское окказиональное слово)*. Москва 1976.

Намитоква Р.Ю., *Авторские неологизмы: словообразовательный аспект*. Ростов 1986.

Сенько Е.В., *К проблеме лексических инноваций*. Ленинград 1979.

Солганик Г.Я., *Язык современных СМИ, «Журналистика и культура русской речи»* 2004, №1, с. 3-6.

ХанпираЭ., *Окказиональные элементы в современной речи, [w:] Стилистические исследования*. Москва 1972.